

De archiefdeur op een kier... De registratie van bedrijfsarchieven in Antwerpen en Vlaams-Brabant en een eerste poging tot de uitbouw van een wetenschappelijk acquisitiemodel voor bedrijfsarchieven in Vlaanderen

JEROEN BUNTINX

Wetenschappelijk medewerker – Algemeen Rijksarchief

BART SAS

Wetenschappelijk medewerker – Rijksarchief te Beveren

SOFIE DE CAIGNY

Wetenschappelijk medewerkster – Departement Geschiedenis
Katholieke Universiteit Leuven

WIM LEFEBVRE

Onderzoeksassistent – Centrum voor Economische Studiën
Katholieke Universiteit Leuven

1. INLEIDING

De laatste jaren kreeg de interesse voor bedrijfsgeschiedenis in België nieuwe stimulansen (Vancoppenolle, 2002). Vaak wordt met jaloerse blikken over de noordergrens gekeken waar bedrijfsgeschiedenis reeds geruime tijd de kinderschoenen is ontgroeid, zoals ook de inleiding van dit themanummer aangeeft. Uiteraard moet daarbij niet louter worden gekeken naar de uiteindelijke verwezenlijkingen – het historische relaas van een bedrijf of sector – maar tevens naar het archivalische aspect. Het meest nijpende probleem waarmee de bedrijfshistoricus wordt geconfronteerd is het gebrek aan volwaardig archiefmateriaal: de registratie en acquisitie van bedrijfsarchieven is in Vlaanderen nog teveel gebaseerd op toevallige omstandigheden. Hierdoor is het staal bewaarde bedrijfsarchieven niet alleen beperkt, maar ook weinig representatief ten opzichte van de historisch-economische realiteit.

Onze noorderburen staan op het vlak van acquisitie en registratie van bedrijfsarchieven dan ook al een heel stuk verder, zowel inzake praktische als

theoretische kennis. Voor de macroselectie van bedrijfsarchieven – noodzakelijk om tot een selectieve en planmatige verwerving te komen – maakt men in Nederland gebruik van het zogenaamde '8-stappenmodel'. Essentieel daarbij is dat men het historische belang van de verschillende bedrijfstakken in de nationale, regionale en lokale economie bepaalt. Deze gegevens worden vervolgens getoetst aan de reeds bewaarde bedrijfsarchieven in openbare of particuliere archiefinstellingen. Hieruit worden conclusies getrokken betreffende de verdere acquisitie van bedrijfsarchivalisch materiaal (Fischer, Reudink & Van Gerwen, 1994, 28-35).

In navolging van Nederland werden ook in Vlaanderen registratieprojecten opgestart. Voor een project in de provincie Antwerpen werkte het Algemeen Rijksarchief samen met het Centrum voor Bedrijfsgeschiedenis (UFSIA), de registratie in Vlaams-Brabant werd samen met het Centrum voor Economische Studiën (K.U. Leuven) uitgevoerd (Devos, Coppieters, Lemayeur & Sas, 2002; Buntinx, 2001). Het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest vormde het onderwerp van een gelijkaardig project, uitgevoerd door het Algemeen Rijksarchief en de ULB (Jacquemin, Six & Vancoppenolle, 2001). In 1975 en 1998 werden bovendien gidsen gepubliceerd met een overzicht van alle bedrijfsarchieven bewaard in openbare en particuliere archiefdepots (Coppejans-Desmedt, 1975; Coppejans-Desmedt, Luyckx, Van Overstraeten & Wellens, 1998).

Deze bijdrage wil op basis van het verworven materiaal van de twee recent afgeronde Vlaamse projecten een theoretische basis voor een gericht acquisitiebeleid op Vlaams niveau uitwerken, in de eerste plaats voor industriële bedrijfstakken. Hoeveel archieven van industriële bedrijven werden in de loop van beide projecten geregistreerd en verworven en voor welke sectoren was dit het geval? Door een link te leggen naar de historische realiteit kunnen we de huidige lacunes beter in beeld brengen en tot een meer efficiënte registratie- en acquisitiepolitiek komen. Ook in Nederland stelt men vast dat:

"alvorens men tot verantwoorde macro-selectie van archieven van het bedrijfsleven kan komen, is het dus noodzakelijk inzicht te hebben in de belangrijkste ontwikkelingen van het bedrijfsleven in het algemeen en van de afzonderlijke bedrijfstakken, branches en ondernemingen in het bijzonder" (Fischer, Reudink & Van Gerwen, 1994, 32).

Vervolgens stelt zich de vraag of we in Vlaanderen klaar zijn om net als het NEHA (Nederlands Economisch Historisch Archief) over te gaan tot een planmatige en selectieve verwerving van bedrijfsarchieven? En indien niet,

welke stappen kunnen genomen worden om zo snel mogelijk tot een ruime en representatieve staal van bedrijfsarchieven te komen?

In een eerste deel zal dit artikel een ruime analyse maken van de historische industriële ontwikkelingen in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant. Hiervoor werd een beroep gedaan op de nijverheidstellingen van 1896, 1937 en 1970. De telling van 1846 werd achterwege gelaten. Enerzijds omdat de zogenaamde 'eerste industriële revolutie', die midden negentiende eeuw eindigde, zich voornamelijk in het Waalse steenkoolbekken en de Gentse regio voltrok (De Brabander, 1984, 47-49; Heyrman & Peeters, 2001, 137). Anderzijds omdat er voor de negentiende eeuw weinig bedrijfsarchieven bewaard bleven. Bedrijfsarchivalisch materiaal uit deze vroege periode wordt daarom sowieso bijgehouden. Vervolgens proberen we vanuit de confrontatie van de tellingen met het aantal gedeponeerde en geregistreerde archieven tot een aantal algemene conclusies te komen met het oog op de verdere registratie en acquisitie van bronnenmateriaal in Vlaanderen.

2. INDUSTRIËLE ONTWIKKELINGEN VERSUS BEDRIJFSARCHIEVEN IN ANTWERPEN EN VLAAMS-BRABANT

2.1. Bronnenkritiek: de industrietellingen

Een gedetailleerde bronnenkritiek van de industrietellingen vormt een volwaardige studie op zich (De Brabander, 1984). In het licht van deze analyse is het echter zinvol bondig de belangrijkste kritieken op de drie gebruikte tellingen (1896, 1937 en 1970) aan te halen.

De telling van 1896 scoort qua betrouwbaarheid erg goed dankzij een uitstekende voorbereiding en een goede controle. Huisnijverheid en transport werden wel opgenomen, maar bepaalde landbouwbedrijven, zoals melkerijen, bleven buiten beschouwing. De Economische en Sociale Telling van 1937 had meer aandacht voor sociale aspecten, al blijken ook de gegevens voor de industrie erg betrouwbaar. Voor Vlaams-Brabant stelt zich echter het probleem dat de gegevens niet op het niveau van de gemeenten werden gepubliceerd. Daar het Brussels Hoofdstedelijk Gewest toen nog bij de oude provincie Brabant hoorde, moet een opdeling op gemeentelijk niveau worden gemaakt, om de gemeenten van het huidige arrondissement Halle-Vilvoorde

van de Brusselse te kunnen onderscheiden. Om deze klip te omzeilen, werd het archief van de telling geraadpleegd. Daarin zijn de gegevens voor de provincie (Vlaams-)Brabant ook op gemeentelijk niveau terug te vinden.¹ De handels- en nijverheidstelling van 1970 kan eveneens als erg betrouwbaar worden bestempeld. De telling heeft echter het nadeel dat de publicatie de verschillende industriële activiteiten onder een beperkt aantal noemers samenbrengt. Zo onderscheidt ze slechts twaalf verschillende industriële sectoren en diensten.

Ondanks de relatieve betrouwbaarheid van deze tellingen, kunnen ze niet probleemloos naast elkaar worden gelegd. Vooral de wisselende invulling van de opgenomen activiteiten maakt vergelijkingen moeilijk: in het algemeen doet er zich een uitbreiding van het tellingsobject voor naarmate de tijd vordert. Ook het concept van de verschillende tellingen verschilt regelmatig: hoe definieert men seizoenarbeiders, helpers, familieleden, eigenaars en welke indeling van de economische sectoren werd bij de aanvang van de telling voor ogen gehouden? Bovendien kan ook de publicatie van de gegevens moeilijkheden opleveren zoals bij de tellingen van 1937 en 1970. Vergelijken tussen de vier tellingen dient met de nodige voorzichtigheid te gebeuren. Het lijkt veiliger elke telling als een momentopname te beschouwen, de resultaten ervan worden dan ook afzonderlijk besproken.

Als indicator voor het economische belang van een sector binnen een bepaalde geografische entiteit wordt gebruik gemaakt van werkgelegenheids-cijfers: deze worden in de internationale literatuur beschouwd als de meest relevante graadmeter voor de kwantitatieve impact van die sector in de regio (Fischer, Reudink & Van Gerwen, 1994, 33).

2.2. Periode vóór de Eerste Wereldoorlog

2.2.1. Antwerpen

Met zestig procent van de industriële werkgelegenheid en drijfkracht was het arrondissement Antwerpen in de jaren vóór de Eerste Wereldoorlog duidelijk de meest geïndustrialiseerde regio van de provincie. De aanwezigheid van de

¹ Het archief van de Economische en Sociale Telling van 1937 werd in 2001 overgebracht van het archief van het N.I.S. naar het Algemeen Rijksarchief.

Antwerpse agglomeratie, met zijn haven en snelgroeiende bevolking, maakte het verschil. De belangrijkste werkgevers in het tellingjaar 1896 waren de traditionele sectoren voeding, drank en tabak, kleding en schoeisel, hout en meubel en de bouwnijverheid. Van deze vier was enkel de eerste ten dele industrieel en exportgericht te noemen. Dat veranderde in de beginjaren van de twintigste eeuw, toen de gemechaniseerde metaalverwerkende industrie en diamantnijverheid de lijst gingen vervoegen. De moderne metaalverwerking steunde in Antwerpen op twee bedrijfstakken: de scheepsbouw en -herstelling, met vooral de firma's Cockerill en The Antwerp Engineering Company in Hoboken even ten zuiden van de havenstad, en de automobielconstructie. Bijzondere aandacht verdient de arbeidsintensieve baksteennijverheid, die het uitzicht van de Rupelstreek op economisch, sociaal en ecologisch vlak bepaalde. Tijdens het zomerseizoen waren hier telkens ongeveer zesduizend arbeiders en arbeidsters aan het werk (Baetens, 1969, 152).

Het kleine arrondissement Mechelen was dan weer relatief gezien het sterkst geïndustrialiseerd.² Het profiteerde vooral van zijn centrale ligging tussen Antwerpen, Brussel en Leuven. Over zijn grondgebied liepen belangrijke binnenvaartroutes, zoals de Rupel en de kanalen Leuven-Mechelen (1753) en Brussel-Rupel (1561) en sinds 1836 waren in de stad Mechelen de centrale werkplaatsen van de Belgische spoorwegen gevestigd. De opvallendste nijverheden in en om Mechelen waren de kleding- en textielnijverheid, de fabricage van meubels en stoelen, de metaalverwerking en de voedingswareindustrie, met de vestiging van enkele grote fabrieken van groenteconserven rond de eeuwwisseling. De productie van textiel en kleding was nog erg artisanal en berustte voor een groot deel op huisarbeid.³ De meubelmakerij had een moderner uitzicht, vele fabrikanten deden een beroep op elektrische motoren voor het mechanisch aanmaken van stukken, maar de Mechelse stoelenmakerij bleef nog tot de Eerste Wereldoorlog een uitgesproken ambachtelijke activiteit. Van bijzonder belang voor het aanzwengelen van de industriële activiteiten waren de eerder vermelde werkplaatsen van de staatspoorwegen. Vele arbeiders leerden hier een stiel, niet alleen in de metaalbouw maar ook in de houtbewerking, en het industriële complex trok vele grote toeleveringsbedrijven aan. Zij waren goed voor een duizendtal banen. Bodem het "Arsenaal" en de privé-producenten van spoorwegmateriaal aan de

² Het aandeel van de beroepsbevolking werkzaam in nijverheid en industrie bedroeg in 1900 30,5%. In Antwerpen en Turnhout was dat respectievelijk 28 en 22%. Eigen berekeningen op basis van de bevolkingstelling.

³ In 1910 behoorden volgens de industrietelling van dat jaar 50% van de werknemers in de textiel- en 20% van diegenen in de kledingnijverheid tot de huisnijverheid.

mannelijke arbeiders uit de regio de mogelijkheid om hun traditionele beroepen in de kleding- en meubelnijverheid te verlaten, de komst van een moderne conservenindustrie deed hetzelfde voor de vrouwelijke arbeidersbevolking. Zo gaf conservenfabrikant Le Soleil in volle seizoen werk aan zo'n achthonderd mensen, hoofdzakelijk vrouwen en kinderen (Van Leuven, 1990, 145-146).

Met slechts zestien procent van het totaal aantal fabrieksarbeiders in de provincie was het arrondissement Turnhout de minst geïndustrialiseerde regio. Dat was niet zo verwonderlijk want de regio was vóór de Eerste Wereldoorlog nog vrij agrarisch en kende een hoog geboorteoverschot maar een abnormaal grote emigratie zodat de bevolking slechts langzaam toenam. In deze opzichten leunde het arrondissement sterk aan bij het aangrenzende Limburg. De belangrijkste bedrijvigheden, met elk twee- tot drieduizend werknemers, waren de houtnijverheid, de textiel- en kledingenijverheid en de sigarenfabricage. Alle waren kleinschalige, ambachtelijke activiteiten. De houtnijverheid bestond vooral uit karren- en gereedschapsmakers die hun waren verkochten aan de plattelandsbevolking.⁴ De textielnijverheid, die werk bood aan zo'n drieduizend personen, bestond nog vooral uit thuiswerkende wevers en kantklosters. Ook de relatief jonge sigarenfabricage was een primitief gebeuren waarvoor ongeschoolde en goedkope arbeidskrachten werden gebruikt. In 1910 leek de situatie weinig veranderd. Toch was de werkgelegenheid in de klei- en cementnijverheid, de non-ferro en de sector "diverse" sterk toegenomen in vergelijking met 1896. Bij deze laatste was de toename te wijten aan de bloei van de diamantnijverheid, die zich hier vanuit de stad Antwerpen met de introductie van kleine gas- en elektromotoren en aangetrokken door de lage lonen was komen vestigen. De klei-, maar vooral de cement- en de non-ferro-nijverheden, leveranciers van zink en koper, zorgden voor de eerste echte industriële vestigingen in de Kempen. Zij vestigden zich hier omwille van de goedkope gronden, de lage lonen en de verbindingen met de haven van Antwerpen. Deze grote bedrijven met een uitgebreid machinepark, zoals die van Vieille Montagne in Balen (1889) of de Ciment Portland in Ravels (1898), stonden in schril contrast met de traditionele Kempische ambachten.

⁴ In 1896 telde men in het arrondissement maar liefst 1965 personen die werkzaam waren in werkplaatsen voor houten voertuigen.

Sector	Werkgelegenheid	Gedeponeerde archieven	Geregistreerde archieven
Kleding, leermijverheid en schoeisel	18.977	-	-
Voeding, drank en tabak	14.933	8	2
Hout en meubel	14.718	1	1
Bouw	10.663	1	3
Metaalverwerking	8212*	7	4
Textiel	7815	6	1
Papier, druk en uitgeverij	5112	11	3
Klei, ceramiek, glas en cement	5072**	5	1
Diverse	4353	1	-
Zware metaalnijverheid en non-ferro	2826	1	-
Chemie	1823	5	-
Extractieve nijverheid	629	-	-
Totaal	95.133	46	15
* vermeerderd met 3000 eenheden ** vermeerderd met 3900 eenheden			

TABEL 1: WERKGELEGENHEID (1896) VERSUS AANTAL GEDEPONEERDE EN GEREGISTREERDE ARCHIEVEN DIE DATEREN UIT DE PERIODE 1850-1918⁵

⁵ Bronnen: Ministère de l'Industrie et du Travail. *Recensement général des industries et des métiers (31 octobre 1896)*, Brussel, 1900, eigen berekening; Coppejans-Desmedt, 1975; Coppejans-Desmedt, Luyckx, Van Overstraeten en Wellens, 1998; Devos, Coppieters, Lemayeur & Sas, 2002.

De oorspronkelijke werkgelegenheid in de metaalverwerking werd vermeerderd met drieduizend eenheden, d.i. bij benadering het aantal arbeiders dat dan werkzaam was in de werkplaatsen van de staatsspoorwegen in Mechelen. Vanaf zijn oprichting steeg het personeelsbestand van het "Arsenaal" gestaag van een 200-tal tot 3262 in 1884. Het bleef in de jaren tot de Eerste Wereldoorlog rond dit aantal schommelen. (Moors, 1984, 200-201, 214). Vergelijk met *Population. Recensement général du 31 décembre 1910. Tome IV*, 383: 3160 Mechelaars werken als arbeider bij de staatsspoorwegen. Het veel te lage cijfer voor de provinciale baksteen-nijverheid in 1896 werd op zijn beurt met 3900 eenheden verhoogd. Deze aanvulling heeft alleen betrekking op de Rupelstreek in het arrondissement Antwerpen. Ook de kleinijverheid in de arrondissementen Turnhout en Mechelen vertoont lacunes in de telling van 1896. Maar deze lokale nijverheden waren in dat jaar veel minder belangrijk dan de Antwerpse vestigingen: respectievelijk slechts 13 en 14 niet-werkende bakkerijen in het arrondissement Mechelen en in de Kempen tegenover in totaal 181 fabrikanten van bakstenen en dakpannen in de Rupelgemeenten. Van een verdere aanpassing van de oorspronkelijke cijfers werd dan ook afgezien (De Brabander, 1984, 103-104).

Maar liefst 46 gedeponeerde archieven van bedrijven uit de provincie Antwerpen beslaan de periode 1850-1918. Dit lijkt op het eerste zicht een bijzonder rijk aanbod aan bronnenmateriaal. Maar zijn de belangrijkste industrietakken wel vertegenwoordigd in de depots? Voor de studie van de regionale sectoren voeding-drink-tabak, metaalverwerking en klei-ceramik-glas-cement kan de vorser te rade gaan bij een flink aantal archieven. Wat de eerste twee sectoren betreft kan daarbij opgemerkt worden dat het aanbod best nog uitgebreid kan worden. Het betreft hier immers bedrijfstakken die zeer uiteenlopende deelactiviteiten omvatten en bovendien in de besproken periode een belangrijke transformatie doormaken van ambachtelijk naar industrieel.

Ronduit ondervertegenwoordigd zijn de takken kleding, leernijverheid en schoeisel (geen archieven), hout en meubel (één archief), diverse (één archief, maar niet uit de diamantsector) en de bouwnijverheid (één archief). Het ging hier om activiteiten die duizenden arbeiders te werk stelden, hoewel ze, op de diamantnijverheid na, slechts in geringe mate gemechaniseerd waren. Problematisch is dat in het kader van het project enkel voor de bouwnijverheid drie oudere fondsen werden geregistreerd. Twee daarvan zijn toegankelijk voor buitenstaanders. Voor de houtnijverheid daarentegen noteerde men er slechts één, voor de bedrijfstakken kleding en diamant zelfs geen enkel negentiende-eeuws bedrijfsarchief. Bij nader inzien is dat niet zo verwonderlijk. Het gaat om sectoren die na de Eerste Wereldoorlog (kleding), na de Tweede Wereldoorlog (meubel) en in de laatste decennia (diamant) een sterke terugval kenden. De bedrijven uit deze sector, en met hen de bedrijfsarchieven, zijn voor het grootste gedeelte verdwenen.

2.2.2. Vlaams-Brabant

Gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw was het economische overwicht van het arrondissement Leuven opvallend, de werkgelegenheid lag er meer dan dubbel zo hoog dan in het arrondissement Halle-Vilvoorde. In 1846 woonden er evenwel 151.933 personen in het arrondissement Leuven, terwijl Halle-Vilvoorde 140.460 inwoners telde (Buyst & Peeters, 2000, 10). Toch moet deze demografische verklaring worden genuanceerd: het Pajottenland (65.583 inwoners) was immers de meest bevolkte regio van de provincie, terwijl de streek naar industriële bedrijvigheid slechts gemiddeld scoorde. Dit is evenwel gedeeltelijk te wijten aan het feit dat de huisnijverheid, traditioneel zeer belangrijk in het Pajottenland, niet in de telling werd opgenomen. De voedings- en genotmiddelenindustrie bleek van cruciaal

belang voor de ontwikkeling van de provincie. Een vierde van alle in Vlaams-Brabant gevestigde bedrijven en van het totaal aantal werknemers was actief in deze sector. Dit houdt natuurlijk rechtstreeks verband met het agrarische karakter dat de provincie behield waardoor de agro-industrie was verzekerd van een regelmatige grondstoffentoevoer. Anderzijds stimuleerden de nabijheid van Brussel als afzetmarkt en de sterk uitgebouwde verkeersinfrastructuur de agrobusiness.⁶ Beide factoren waren tevens de belangrijkste hefboomen voor andere industriële sectoren zoals de textiel- en kledingnijverheid in Vlaams-Brabant (Heyrman & Peeters, 2001, 140-154).

Waar in het midden van de negentiende eeuw Leuven een duidelijk overwicht had in de industriële bedrijvigheid, wijzen de resultaten van 1896 op een meer evenredige verdeling van de industriële kernen over de provincie. Het arrondissement Leuven behield haar positie inzake voedings- en genotmiddelen. Vooral Haspengouw, waar de agrobusiness op het eerste gezicht uit relatief grote ondernemingen (gemiddeld 25 werknemers per bedrijf) bestond, valt hier op. Dit hoge gemiddelde is toe te schrijven aan de vestiging van een grootschalige suikerindustrie in Tienen. De telling van 1896 duidt twee suikerraffinaderijen aan en drie *sucrieries* die samen werk gaven aan respectievelijk 499 en 1001 arbeiders. Worden deze vijf grote ondernemingen buiten beschouwing gelaten dan komt de gemiddelde bedrijfsgrootte in Haspengouw op het doorsnee Vlaams-Brabantse peil te liggen. Ook de industriële vervaardiging van vervoersmiddelen situeerde zich in hoofdzaak in Leuven, waartoe de aanwezigheid van de Centrale Werkplaatsen en de Ateliers de la Dyle in grote mate bijdroegen (Van Outrive, 1987; Aerts, 1994). Beide ondernemingen hadden in 1896 respectievelijk 729 en ongeveer 850 werknemers in dienst.⁷ In de overige regio's van Vlaams-Brabant bleef deze sector duidelijk van marginaal belang.

De vervaardiging van textiel was opvallend nadrukkelijker aanwezig in het arrondissement Halle-Vilvoorde dan in de regio Leuven. Het Pajottenland nam het absolute voortouw en stelde meer dan 80% van alle textielarbeiders in Vlaams-Brabant te werk, grotendeels in de huisnijverheid. In tegenstelling tot de textielindustrie, is de kledingfabricage relatief evenredig gespreid over

⁶ In de periode 1800-1846 vermeerdeerde de bevolking in Brussel van 66.297 tot 123.847, wat bijna een verdubbeling betekende (Kruithof, 1964, 508-543).

⁷ De industrietelling van 1896 noteerde 757 arbeiders, hierbij moeten de bedienden, de ingenieurs en de bedrijfstop worden bijgeteld. Voor de Eerste Wereldoorlog is alleen het aantal bedienden van 1882 bekend, toen er 86 bedienden op het bedrijf werkten. Er waren ongeveer vijf ingenieurs en drie bedrijfsleiders actief in de Ateliers (Van Outrive, 1987, 244).

de provincie. Het kleine overwicht van de regio Leuven blijkt immers volledig in evenwicht met haar lichte bevolkingsoverwicht.⁸

De papierindustrie en andere reproductie van media, bleek naar aantal bedrijven meer in Leuven gesitueerd, terwijl er meer werknemers in de sector actief waren in het arrondissement Halle-Vilvoorde. Deze op het eerste zicht onevenredige verdeling is te verklaren vanuit de opsplitsing van de sector in papier- en kartonnijverheid enerzijds, en de uitgeverijen, drukkerijen en reproductie van media anderzijds. De streek van Zenne en Zoniën nam meer dan de helft van de papierproductie van Vlaams-Brabant voor zijn rekening. De toenemende centralisatie van de administratie en de opkomst van de tertiaire sector stimuleerden de vestiging van papierindustrie in de nabijheid van de hoofdstad (De Cock, 2001). De uitgeverijen en drukkerijen vestigden zich daarentegen meer in het arrondissement Leuven.

Tot slot was de bouwnijverheid in Vlaams-Brabant relatief evenredig gespreid over het grondgebied en bleek hij in hoofdzaak uit een groot aantal kleinere ondernemingen te bestaan. De mechanisering bleef er dan ook beperkt: in 1896 waren ten hoogste 10 van de 2261 bedrijven gemechaniseerd en telde de hele bouwnijverheid in totaal 20 PK aan machinekracht.⁹ Naar het einde van de negentiende eeuw tekende zich een sectorale en ruimtelijke heroriëntering van de industriële activiteiten af in de richting van het arrondissement Halle-Vilvoorde. Deze tendens zou zich na de eeuwwisseling verder doorzetten.

Voor deze vroege periode blijkt de situatie van bedrijfsarchieven problematisch. Er werden dertien bedrijfsarchieven gedeponereerd, terwijl slechts vier bij het bedrijf zelf bewaarde archieven werden opgespoord. In de eerste plaats is dit te wijten aan de economische ontwikkeling van Vlaams-Brabant, die het vormen van grote bedrijfsarchieven ongunstig beïnvloedde. Voor de vroege periode manifesteert zich dat het sterkst in de kleding- en textielnijverheid die, in tegenstelling tot de industriële nijverheid van Verviers of Gent, in hoofdzaak als huisnijverheid werd georganiseerd. In dergelijke omstandigheden is de vorming van een archief eerder uitzonderlijk. Dezelfde opmerking geldt voor de bouwnijverheid. Bovendien is een bedrijfsarchief

⁸. In 1896 werd geen volkstelling georganiseerd. De bevolkingscijfers voor 1890 en 1900 wijzen echter telkens op een grotere bevolking in het arrondissement Leuven. In 1890 en 1900 woonden respectievelijk 233.916 en 244.795 personen in Leuven, terwijl Halle-Vilvoorde respectievelijk 199.588 en 224.164 inwoners telde (Buyst & Peeters, 2000, 10).

⁹. *Recensement général des industries et des métiers (31 octobre 1896)*, eigen berekening.

geen eenduidig begrip. Zo bestaat het archief van Interbrew – dat in het kader van het project voor Vlaams-Brabant werd overgebracht naar het Rijksarchief van Beveren – uit een amalgaam van diverse bedrijfsarchieven, afkomstig van de verschillende plaatselijke brouwerijen die het bedrijf in de loop van haar geschiedenis onder zich verenigde. Toch blijft het een spijtige zaak dat ondanks de inspanningen die het Rijksarchief leverde om bedrijven op de waarde van hun archief te wijzen, er nog steeds geen bedrijfsarchieven werden geregistreerd, noch gedeponeerd voor de hout- en meubelindustrie, de papiernijverheid, de metaalverwerkende nijverheid of de beginnende chemische industrie in Vlaams-Brabant.

Sector	Werkgelegenheid	Gedeponeerde archieven	Geregistreerde archieven
Kleding, leernijverheid en schoeisel	10.699	-	-
Voeding, drank en tabak	6636	3	1
Hout en meubel	5639	-	-
Bouw	5454	-	-
Textiel	5095	1	-
Diverse	3650	8	1
Metaalverwerking	2401	-	-
Chemie	1853	-	-
Papier, druk en uitgeverij	1440	-	-
Zware metaalnijverheid en non-ferro	196	-	2
Klei, ceramiek, glas en cement	51	1	-
Totaal	43.114	13	4

TABEL 2: WERKGELEGENHEID (1896) VERSUS AANTAL GEDEPONEERDE EN GEREGISTREERDE ARCHIEVEN DIE DATEREN UIT DE PERIODE 1850-1918¹⁰

¹⁰. Bron: Ministère de l'Industrie et du Travail. *Recensement général des industries et des métiers (31 octobre 1896)*, Brussel, 1900, eigen berekening. Coppejans-Desmedt, 1975; Coppejans-Desmedt, Luyckx, Van Overstraeten & Wellens, 1998; Buntinx, 2001.

2.3. Interbellum

2.3.1. Antwerpen

Een algemene tendens in heel de provincie tijdens het interbellum was de stagnatie en de terugval van de vier traditionele nijverheden: voeding, drank en tabak, textiel en kleding, leernijverheid en schoeisel en hout en meubel. Opvallend was dat in alle arrondissementen het aandeel van de chemische industrie aanzienlijk toenam. Op provinciaal vlak was deze bedrijfstak na de Eerste Wereldoorlog de belangrijkste groeier. Het hoogste aantal werknemers in de chemie vond men in 1937 terug in het arrondissement Antwerpen. Maar relatief gezien was de evolutie in de Antwerpse Kempen het meest spectaculair. Daar vormde de chemie immers een hele nieuwe nijverheidstak.¹¹

De evolutie van de overige bedrijfstakken verliep in elk van de drie arrondissementen heel verschillend. De groei van de metaalverwerking vond uitsluitend plaats in het arrondissement Antwerpen. In de regio was deze industrie tegen 1937 opgeklommen tot de belangrijkste werkgever, naast voeding, drank en tabak. Aan de grondslag van dit succesverhaal lag de automontage en de scheepsbouw, industrieën die een nauwe band hadden met de haven van Antwerpen. Ook de toename van de werkgelegenheid in de sector "diverse" in Antwerpen, zoals de diamantnijverheid en de telefoonproductie bij Bell Telephone Manufacturing Company, verdient een vermelding.

Het arrondissement Mechelen leek zich naast zijn traditionele meubelnijverheid en voedingswaren- en dranknijverheid, die beide in absolute cijfers een lichte daling vertoonden, vooral te specialiseren in papier en druk, chemie en cementfabricage.

Met een flinke toename van de werkgelegenheid in uiteenlopende "moderne" bedrijfstakken had het arrondissement Turnhout veel van zijn agrarisch karakter verloren. Zijn bevolkingsaantal evenaarde met 200.000 inwoners in 1930 trouwens dat van het arrondissement Mechelen. Papier en druk, chemie, baksteen- en cementfabricage en zware metaalnijverheid waren naast tabaks- en kledingnijverheid de belangrijkste activiteiten in de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog.

Wat het interbellum betreft, is de oogst aan gedeponeerde en geregistreerde bedrijfsarchieven groot. Twee van de regionale bedrijfstakken die een grote

¹¹ De werkgelegenheid in deze bedrijfstak steeg van 253 in 1910 tot 2146 in 1937.

groei doormaken, met name metaalverwerking en chemie, zijn vrij goed vertegenwoordigd. Ook voor onderzoek naar de belangrijke sector voeding, drank en tabak kan de vorser steunen op verschillende bedrijfsarchieven. Bovendien registreerde het project voor deze drie takken verrassend veel nieuw bronnenmateriaal, dat op termijn zou kunnen worden overgedragen aan een depot of toegankelijk gemaakt voor onderzoekers. Vooral het hoog aantal geregistreerde archieven in de metaalsector is hoopvol. Het gaat hier om tien archieven uit de drie arrondissementen, waarvan er vijf toegankelijk zijn voor vorsers.

Sector	Werkgelegenheid	Gedeponeerde archieven	Geregistreerde archieven
Metaalverwerking	18.510	6	10
Voeding, drank en tabak	18.334	7	6
Diverse	13.599	2	1
Bouw	11.347	3	4
Kleding, leemijverheid en schoeisel	9627	-	1
Chemie	7737	5	4
Hout en meubel	6594	1	1
Klei, ceramiek, glas en cement	5111	9	2
Papier, druk en uitgeverij	4430	13	6
Zware metaalnijverheid en non-ferro	3191	1	-
Textiel	1335	4	1
Extractieve nijverheid	97	-	-
Totaal	88.565	51	36

TABEL 3: WERKGELEGENHEID (1937) VERSUS AANTAL GEDEPONEERDE EN GEREGISTREERDE ARCHIEVEN DIE DATEREN UIT DE PERIODE 1919-1945¹²

De bedrijfstakken "kleding", "hout en meubel", "diverse" en "bouw" blijven, net zoals voor de periode 1850-1914, ondervertegenwoordigd in de openbare

¹² Bronnen: Ministerie van Economische Zaken. Centrale Dienst voor Statistiek, *Economische en Sociale Telling van 27 februari 1937*, Brussel, z.d., eigen berekening (aantal bezoldigden vermeerderd met aantal inrichtingshoofden); Coppejans-Desmedt, 1975; Coppejans-Desmedt, Luyckx, Van Overstraeten en Wellens, 1998; Devos, Coppieters, Lemayeur & Sas, 2002.

depots. Men zou kunnen stellen dat dit voor de twee eerste bedrijfstakken niet zo problematisch is, omdat deze tussen de twee wereldoorlogen hun vooraanstaande positie aan het verliezen waren. Echter, omdat deze sectoren in 1918-1945 zo'n belangrijke transitie doormaakten, is het ontbreken van bedrijfsarchieven extra jammer.

Voor "kleding", "hout en meubel" en "diverse" bracht het registratieproject weinig nieuws, om dezelfde redenen als aangehaald onder 2.2.1. Wat de bouwnijverheid betreft, dringt een actieve acquisitiepolitiek zich op. Er zijn immers in ons land nog genoeg oudere bedrijven actief die kunnen onderzocht worden over de ouderdom en de inhoud van hun bedrijfsarchief. Het uitgevoerde registratieproject was een eerste stap in die richting: uit deze sector werden vier bedrijfsarchieven teruggevonden die betrekking hebben op het interbellum.

2.3.2. *Vlaams-Brabant*

In 1937 bleef de voedingsnijverheid opvallend belangrijk in Vlaams-Brabant. De omvang van de voedingsbedrijven nam bovendien toe: gemiddeld waren per bedrijf twintig personen aan het werk. Het arrondissement Leuven, met in het bijzonder Haspengouw en de regio Leuven, specialiseerde zich in de voedingsnijverheid. In Haspengouw moet in dit verband opnieuw op het belang van de Tiense Suikerraffinaderij worden gewezen. In 1937 stelde de raffinaderij 2596 personen te werk, wat betekent dat ze meer dan 80% van de totale werkgelegenheid in de Haspengouwse voedingsnijverheid voor haar rekening nam.¹³

De textielnijverheid was reeds voor de eeuwwende grotendeels geconcentreerd in Halle-Vilvoorde. Dankzij de huisnijverheid bleek het Pajottenland hier de belangrijkste regio gedurende de negentiende eeuw. De crisis van de jaren 1930 leidde echter tot een rationalisatiebeweging die aanleiding gaf tot de komst van meer gecentraliseerde en gemechaniseerde bedrijven. De huisnijverheid kreeg hierdoor zware klappen wat ten dele het overwicht van de regio Vilvoorde op het Pajottenland in de textielproductie verklaart (Heyrman & Peeters, 2001, 165). Regio Vilvoorde primeerde eveneens in de leer- en schoeiselpductie, de houtnijverheid, de

¹³ In 1896 waren er nog twee suikerraffinaderijen actief in Tienen, namelijk die van Van den Bossche en de NV Raffinerie Tirlémontoise. In 1900 werd de eerste echter opgekocht, waardoor de Raffinerie Tirlémontoise de enige suikerproducent werd te Tienen (Uytbroeck, 1988).

transportindustrie en de metaalnijverheid. Vanaf het begin van de twintigste eeuw slaagde Vilvoorde er immers in dankzij een gunstige ontsluiting via kanaal en spoorweg uit te groeien tot een industrieel centrum van nationaal belang. Deze belangrijke ruimtelijke verschuiving voltrok zich reeds aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog toen de eerste tekenen van uitputting van het Waalse steenkoolbekken voor een verhoogde aanvoer van steenkool uit het buitenland zorgden. Er ontstond een belangrijke steenkooltrafiek tussen de Antwerpse haven en de Waalse industrieas langs het kanaal Brussel-Willebroek (Van Ranst, 1971, 44). Dit moedigde de komst van cokes- en metaalfabrieken aan in de Vilvoordse kanaalzone, wat eveneens gepaard ging met een sterke bevolkingstoename.¹⁴

De telling van 1937 wijst erop dat, in tegenstelling tot de negentiende eeuw, het economisch belang van Halle-Vilvoorde groter was dan dat van het arrondissement Leuven. Alleen in de voedings- en genotmiddelenindustrie kon Leuven haar positie handhaven. Het arrondissement zou zich hier steeds meer in specialiseren: in 1937 was reeds de helft van alle arbeiders er actief in de voedingsindustrie. Voor de meerderheid van de sectoren deed zich echter een verschuiving voor naar Halle-Vilvoorde, waar nieuwe bedrijfsconcentraties ontstonden. Tot slot bleek de specifieke ontwikkeling van de industrie in een aantal kerngebieden (Leuven, Vilvoorde en Halle) tot aan de Tweede Wereldoorlog stand te houden.

Wie de economische ontwikkeling van Vlaams-Brabant tijdens het interbellum wil onderzoeken, kan met meer kans op succes een beroep doen op bedrijfsarchieven. Toch is ook hier de situatie voor de onderzoeker verre van rooskleurig. Slechts elf archieven werden gedeponereerd in archiefinstellingen. Bovendien zijn nog steeds vrijwel alle sectoren met een grote werkgelegenheid niet of slechts in geringe mate vertegenwoordigd in de depots. De situatie blijft het meest dringend voor de meer traditionele nijverheden, onder andere textiel, kleding, leer en schoeisel. Het blijft ook een spijtige zaak dat voor de typische nijverheden die in het interbellum aan belang wonnen, zoals bijvoorbeeld de metaalverwerking, nog steeds geen archiefmateriaal naar een openbare instelling werd overgedragen.

¹⁴ De bevolkingstoename in het arrondissement Halle-Vilvoorde werd in hoofdzaak gedragen door het groeiend belang van de regio Vilvoorde die sinds 1930 de grootste regio van Vlaams-Brabant was in dit verband. Het is tevens vanaf de volkstelling van 1930 dat het arrondissement groter was dan het arrondissement Leuven (Buyst & Peeters, 2000, 10). Voor de economische dynamiek, zie Sofie De Caigny (2003, 535-575, in dit themanummer).

Sector	Werkgelegenheid	Gedeponeerde archieven	Geregistreerde archieven
Voeding, drank en tabak	11.396	2	2
Metaalverwerking	7284	-	4
Kleding, leernijverheid en schoeisel	6842	1	-
Bouw	4684	-	1
Textiel	4022	-	-
Hout en meubel	2784	-	2
Papier, druk en uitgeverij	2755	1	1
Diverse	1505	6	4
Zware metaalnijverheid en non-ferro	1218	-	2
Chemie	239	-	4
Klei, ceramiek, glas en cement	193	1	-
Totaal	42.922	11	20

TABEL 4: WERKGELEGENHEID (1937) VERSUS AANTAL GEDEPONEERDE EN GEREGISTREERDE ARCHIEVEN DIE DATEREN UIT DE PERIODE 1919-1945¹⁵

2.4. Naoorlogse periode

2.4.1. Antwerpen

Het arrondissement Antwerpen bleef het industriële zwaargewicht in de provincie. Veruit de belangrijkste nijverheid op het vlak van werkgelegenheid was de metaalverwerking. Een groot deel van de groei van deze lokale bedrijfstak kan toegeschreven worden aan de autoassemblage. De Amerikaanse producenten Ford, General Motors en Chrysler (tot 1953) bouwden na de oorlog fabrieken in het Antwerpse havengebied. Rond 1970 werkten er in de tractorfabriek van Ford en in de twee vestigingen van General Motors zo'n 12.700 werknemers (Mingret, 1976, 325-326, 335). De bouwnijverheid en de sector voeding, drank en tabak stonden tijdens de jaren vijftig op een gedeelde tweede plaats, maar deze laatste verloor vanaf 1960 snel aan belang.

¹⁵ Bron: Ministerie van Economische Zaken. Centrale Dienst voor Statistiek, *Economische en Sociale Telling van 27 februari 1937*, Brussel, z.d., eigen berekening. Coppejans-Desmedt, 1975; Coppejans-Desmedt, Luyckx, Van Overstraeten & Wellens, 1998; Buntinx, 2001.

De plaats van de voedingswarennijverheid werd ingenomen door de chemische industrie, meer bepaald de petrochemische industrie in de haven van Antwerpen. De basis van deze bedrijfstak werd gelegd met de bouw van een petroleumhaven in 1951 en de bouw van de eerste twee moderne petroleumraffinaderijen: SIBP in 1950-1951 en Esso Standard in 1951-1953. De geraffineerde producten boden mogelijkheden voor de vestiging van een petrochemische industrie, een bedrijfstak die na de oorlog de carbochemie snel aan het vervangen was. Deze kwam er evenwel pas in de tweede helft van de jaren zestig, met de grote investeringen door buitenlandse bedrijven. De belangrijkste namen waren Pétrochim, Polysar, Union Carbide en Polyolefins. Op hun beurt trokken deze producenten van ethyleen en polyethyleen Duitse en Amerikaanse chemische bedrijven aan, waaronder Monsanto (1966), Bayer (1967) en BASF (1968).¹⁶ Op deze manier ontstond vanaf 1965 in het Antwerpse havengebied een zeer uitgebreid chemisch complex, dat bijna uitsluitend op het buitenland gericht was. Ook de diamantnijverheid bleef belangrijk.

In het arrondissement Mechelen boette de eens zo belangrijke meubelnijverheid sterk aan belang in. Daarentegen nam de metaalverwerking een grote uitbreiding en werd de belangrijkste Mechelse industrietak van de naoorlogse periode. De expansie van de sector was reeds in de jaren vijftig begonnen. Een aantal buitenlandse auto- en vrachtwagenconstructeurs openden, mede door de intensieve industrialiseringspolitiek van het stadsbestuur, filialen in de stad Mechelen: het Franse "Peugeot" (1953), het Duitse "Mercedes-Benz" (1954) en het Britse "Triumph" (1956) (Riley, 1978, 97; *Arrondissement Mechelen*, 1973, 48). Belgische initiatieven uit deze periode die een grote groei doormaakten waren de aluminiumfabriek "SIDAL" (1946) in Duffel, transformatorproducent "Pauwels" (1947) in Mechelen en carrosseriebouwer "Van Hool" (1947) in Koningshooikt. In de jaren zestig groeide de sector verder met de komst van nieuwe buitenlandse, vooral Amerikaanse, vestigingen in de metaalconstructie- en elektronikabranche. Deze kwamen er niet alleen in de stad Mechelen maar ook op de nieuwe industrieterreinen in o.a. Bornem en Heist-op-den-Berg.¹⁷

In de Antwerpse Kempen valt in de naoorlogse periode vooral de spectaculaire groei van de metaalnijverheid op. Tegen 1970 was zij de belangrijkste sector in het arrondissement Turnhout. Een andere groeier was de voedingsindustrie. Deze expansie kan worden toegeschreven aan de economische ont-

¹⁶ Zie voor een lijst van vestigingen tot 1973: Mingret (1976, 232-233).

¹⁷ *Arrondissement Mechelen*, 1973, 49-50.

sluiting van de Kempen. Dit was de periode van de expansiewetten van 1959 en 1966, die op een groot deel van het arrondissement betrekking hadden en o.a. goedkope leningen en belastingverlagingen inhielden voor nieuwe bedrijven, van de aanleg van industrieterreinen in verschillende gemeenten en van de bouw van de Boudewijnsnelweg van Antwerpen naar Luik (1957-1964), via Herentals en Geel. Inderdaad bleek in 1969 dat zowat 62% van de werkgelegenheid op de diverse Kempense industrieterreinen terug te vinden was in de metaalverwerking en de elektrotechnische nijverheid.¹⁸ De grootste werkgevers waren "Bell Telephone Manufacturing Company" (1966 en 1969) in Geel, "Philips" in Turnhout (1957), de radiatorenfabrikant "Veha" in Grobbendonk (1967) en cabinebouwer "DAF" in Oevel (1966).¹⁹ Deze laatste drie waren dochters van Nederlandse ondernemingen. Elektrotechnische bedrijven, zoals "Bell" en "Philips", deden vooral een beroep op ongeschoold personeel en voor hen was het arrondissement Turnhout met zijn lage lonen een uitstekende vestigingsplaats. Om diezelfde redenen vond men verschillende fabrikanten uit diezelfde branche in het naburige Limburg (Riley, 1978, 98-101).

Tijdens de jaren zestig kende in elk van de drie arrondissementen een moderne bedrijfstak een zeer snelle groei in werkgelegenheid: de chemische nijverheid in Antwerpen en de metaalverwerking en elektrotechnische industrie in Mechelen en in de Kempen. In deze laatste twee regio's gingen deze groeisectoren het industriële leven zelfs domineren. Tegelijkertijd daalde het aandeel van de traditionele nijverheden voeding, drank en tabak in Antwerpen, de meubelnijverheid in Mechelen en de klei, glas- en cementindustrie in Turnhout. De bouwnijverheid bleef tijdens de behandelde periode wel een vooraanstaande plaats innemen in de werkgelegenheid van de drie arrondissementen.

¹⁸. Zie tabel IV-6 in *Industrieterreinen in de provincie Antwerpen*, 1969, 25. De getelde bedrijven waren goed voor 5855 banen. Op de tweede plaats kwam de chemische industrie met 1074 banen.

¹⁹. "Deel 3. Overzicht van de verwezenlijkte inplantingen", *Industrieterreinen in de provincie Antwerpen*, 1969, 18.1, 19.1 en 23.1. De genoemde bedrijven hadden respectievelijk 2325, 2000, 600 en 464 werknemers.

Sector	Werkgelegenheid	Gedeponeerde archieven	Geregistreerde archieven
Zware metaalnijverheid en metaalverwerking	95.538	5	26
Groot- en kleinhandel, reparatie	78.851	9	28
Bouw	42.695	2	3
Voeding, drank en tabak	34.633	3	10
Transport	33.387	13	27
Chemie	29.627	4	10
Bank en verzekeringen	21.248	4	8
Papier, druk en uitgeverij	15.219	7	12
Klei, ceramiek, glas en cement	14.921	7	3
Diverse (industrie)	14.459	4	8
Hout en meubel	13.439	1	2
Kleding, leernijverheid en schoeisel	12.481	-	2
Overige diensten	11.610	3	11
Energie en water	8916	3	5
Horeca	4922	1	-
Textiel	2821	3	2
Extractieve nijverheid	342	-	-
Totaal industrie	276.175	36	78
Totaal algemeen	435.109	69	157

TABEL 5: WERKGELEGENHEID (1970) VERSUS AANTAL GEDEPONEERDE EN GEREGISTREERDE ARCHIEVEN DIE DATEREN UIT DE PERIODE 1946-1970²⁰

Terwijl in de loop van de twintigste eeuw het industriële overwicht van de Antwerpse regio op de rest van de provincie sterk verminderde, bleef de Antwerpse dienstensector van zeer groot lokaal en zelfs nationaal belang. Dat blijkt duidelijk uit de cijfers van de handels- en industrietelling van 1970. In het arrondissement Antwerpen telde de tertiaire sector méér dan 100.000

²⁰. Bron: Ministerie van Economische Zaken. Nationaal Instituut voor Statistiek, *Handels- en Nijverheidstelling 1970*, Brussel, 1975, aantal bezoldigden, eigen berekening; Coppejans-Desmedt, 1975; Coppejans-Desmedt, Luyckx, Van Overstraeten & Wellens, 1998; Devos, Coppieters, Lemayeur en Sas, 2002.

bezoldigde werknemers, in de arrondissementen Mechelen en Turnhout waren er amper 10.000 aan het werk.²¹ In tegenstelling tot de industriële ondernemingen, bleven bedrijven uit de groot- en kleinhandel, uit de sector vervoer en uit het bank- en verzekeringswezen, de agglomeratie Antwerpen verkiezen als vestigingsplaats. De uitbreidende haven, de infrastructuur en de bevolkingsconcentratie boden hen schaalvoordelen die elders in de provincie (nog) niet te vinden waren.

Er zijn uit de jaren vijftig en zestig aanzienlijk minder archieven van industriële ondernemingen bewaard in openbare depots dan uit de twee eerder besproken periodes. Daarbij komt dat de industriële sectoren die in deze jaren een belangrijke transformatie ondergingen, ondervertegenwoordigd zijn: voeding, drank en tabak, chemie en metaalverwerking. Het is dan ook op de eerste plaats binnen deze drie sectoren dat toekomstige acquisities zich dienen te situeren. Dat er zich nog veel historisch bronnenmateriaal bij de bedrijven zelf bevindt, toont het uitgevoerde registratieproject duidelijk aan. In de tak voeding, drank en tabak werden tien archieven geregistreerd, waarvan vijf toegankelijk voor buitenstaanders, bij de chemische industrie eveneens tien archieven, waarvan vijf toegankelijk en bij de metaalverwerking maar liefst 25 bedrijfsarchieven, waarvan twaalf toegankelijk. Voorts dient het aanbod aan archieven uit de bouwnijverheid, net zoals voor de voorgaande periodes, te worden uitgebreid. Er werden in deze sector acht archieven geregistreerd, waarvan er vijf toegankelijk zijn.

Wat de twee belangrijkste takken uit de dienstensector betreft, de groot- en kleinhandel en de transportfirma's, toont tabel 5 een vrij positief beeld. Beide zijn samen goed voor 18 gedeponeerde bedrijfsarchieven. Het registratieproject voegt daar nog eens 55 potentieel over te dragen archieven aan toe, waaronder belangrijke bestanden als "Plouvier en Kreglinger" en "CMB". Hier dient wel aan toegevoegd dat het aantal gedeponeerde en geregistreerde archieven uit de kleinhandel erg beperkt is. Dit is iets waar toekomstige acquisitieprojecten oog voor moeten hebben.

Hetzelfde geldt voor de andere dienstverlenende sectoren, met uitzondering misschien van "energie en water", een bedrijfstak die vrij goed gedocumenteerd is. Vier gedeponeerde archieven van banken en verzekeringen, drie van "overige diensten" en slechts één uit de horeca, lijkt ronduit onvoldoende. Met behulp van de informatie uit het registratieproject zouden nieuwe acquisities kunnen gebeuren. Hotels en restaurants blijven evenwel een probleem, zeker als men rekening houdt met de talrijke horecazaken in de

²¹ *Handels- en Nijverheidstelling 1970*, Brussel, 1975.

stad Antwerpen en in de Antwerpse Kempen. Een nieuw regionaal of nationaal registratie- en acquisitieproject zou zich specifiek op deze sector kunnen richten.

2.4.2. *Vlaams-Brabant*

In de naoorlogse periode nam het aandeel van de zware industrie in Vlaams-Brabant gevoelig toe. Voor het eerst was de voedings- en genotmiddelen-industrie niet meer de belangrijkste speler in het industriële landschap van de provincie. De metaal- en bouwnijverheden namen die positie over. De voedingsnijverheid bleef evenwel voornamelijk in het arrondissement Leuven gevestigd, terwijl ook de grootschaligheid van de sector in Haspengouw een constante was dankzij de Tiense suiker. Daarnaast kende vooral de textielsector een sterke terugval. Globaal werd voornamelijk de grootschalige industrie belangrijker: de metaalsector bood de meeste werkgelegenheid en ook de nijverheid van niet-energetische delfstoffen en derivaten veroverde een aanzienlijke positie in de industriële structuur van de provincie. Beide ontwikkelingen vonden in hoofdzaak plaats in Halle-Vilvoorde. De regio Vilvoorde spande daarbij de kroon door de gunstige ontsluiting langs het kanaal Brussel-Willebroek, de autosnelwegen, de spoorweg en de luchthaven. De naoorlogse bouwwoede vertaalde zich ten slotte in een sterk groeiende bouwnijverheid. Na de metaalindustrie leverde zij het meeste arbeidsplaatsen, eveneens voornamelijk in Halle-Vilvoorde.

De dienstensector was relatief evenwichtig over de provincie gespreid. Het lichte overwicht van het arrondissement Halle-Vilvoorde kan grotendeels aan de grotere bevolking worden toegeschreven.²² Alleen de bank- en verzekeringssector telde meer personeel in het arrondissement Leuven. De aanwezigheid van de hoofdzetels van "Cera" en "ABB" in deze stad was daar niet vreemd aan. Tot slot bleek de transportsector in Halle-Vilvoorde bijna dubbel zo groot als in Leuven. De vestiging van een nationale luchthaven in Zaventem vanaf 1958 had hier wellicht een impact op (Peeters, 2001, 271-272; Segers, 2001, 340).

Alles bij elkaar was Halle-Vilvoorde veruit het belangrijkste arrondissement: het verschaftte 60% van de Vlaams-Brabantse werkgelegenheid. Dit overwicht dankte het vooral aan de opkomst van grootschalige industrie in de Vilvoordse kanaalzone. Bijna 30% van de Vlaams-Brabantse werkgelegen-

²² In 1970 telde Halle-Vilvoorde 459.897 inwoners, terwijl de bevolking van het arrondissement Leuven 388.423 bedroeg. (Buyst & Peeters, 2000, 10).

heid situeerde zich dan ook in de regio Vilvoorde. In het arrondissement Leuven bleven meer traditionele sectoren als voedings- en textielnijverheid belangrijker.

Sector	Werkgelegenheid	Gedeponeerde archieven	Geregistreerde archieven
Metaalnijverheid en metaalverwerking	25.507	-	8
Bouw	20.977	-	7
Voeding, drank en tabak	17.744	3	6
Delfstoffen en derivaten	14.931	-	-
Overige industrie	14.518	4	12
Textiel, kleding, leernijverheid, schoeisel	8952	-	-
Bank en verzekeringen	7997	2	-
Horeca	6467	-	1
Overige diensten	5275	3	8
Transport	4771	-	4
Reparatie van gebruiksgoederen	3873	-	-
Energie en water	2146	-	1
Totaal industrie	102.629	7	33
Totaal	133.158	12	47

TABEL 6: WERKGELEGENHEID (1970) VERSUS AANTAL GEDEPONEERDE EN GEREGISTREERDE ARCHIEVEN DIE DATEREN UIT DE PERIODE 1946-1970²³

In tegenstelling tot bedrijven die in het interbellum of in de negentiende eeuw werden opgericht, is bij bedrijven die na de Tweede Wereldoorlog het licht zagen de kans groter dat ze nog steeds actief zijn. Bij deze ondernemingen werden dan ook – in tegenstelling tot de provincie Antwerpen – meer 'schatten op zolder' gevonden. In Vlaams-Brabant bleek de dienstensector relatief

²³ Bron: Ministerie van Economische Zaken. Nationaal Instituut voor Statistiek, *Handels- en Nijverheidstelling 1970*, Brussel, 1975, eigen berekening; Coppejans-Desmedt, 1975; Coppejans-Desmedt, Luyckx, Van Overstraeten & Wellens, 1998; Buntinx, 2001. In deze tabel worden geen cijfers opgegeven voor groot- en kleinhandel: deze categorie werd als zodanig niet opgenomen in de *Handels- en Nijverheidstelling* van 1970.

veel archiefmateriaal te herbergen. Zowel de transportsector als diverse andere diensten bezaten relatief goed gedocumenteerde archieven. Jammer genoeg gaat dit niet op voor de bank- en verzekeringswereld. In veel gevallen hebben zij echter hun hoofdzetel in het Brusselse ondergebracht zodat deze archieven kunnen worden teruggevonden in de gids met betrekking tot het Hoofdstedelijk Gewest (Jacquemin, Six & Vancoppenolle, 2001). De teloor-gang van een aantal traditionele nijverheden na de Tweede Wereldoorlog maakt dat ook in deze periode niet veel archiefmateriaal kon worden gerecu-pereerd voor textiel-, leer- en schoeiselnijverheid. Dit is een pijnlijke rode draad doorheen de speurtocht naar bedrijfsarchieven in Vlaams-Brabant.

3. NAAR EEN BELGISCH "8-STAPPENMODEL"?

De vraag die zich na de confrontatie tussen de bronnengids en de historische realiteit stelt, is of we in navolging van de Nederlandse situatie ook tot een nieuw acquisitiemodel kunnen komen. De eerste registratie- en acquisitie-projecten werden in Nederland opgevolgd door wat het NEHA het 8-stap-penmodel noemt. Kort samengevat behelst dit model volgende fases: (1) deel de beroepsbevolking op verschillende tijdstippen in naar de afzonderlijke bedrijfstakken en -klassen; (2) bepaal het regionaal en plaatselijk belang van de verschillende bedrijfstakken en branches door een historisch-statistisch beeld te schetsen van de economische structuur van provincies en gemeenten; (3) bepaal aan de hand van beide voorgaande stappen welke bedrijfstakken van een zodanig belang zijn dat de archieven ervan in beginsel voor behoud in aanmerking komen; (4) bepaal het soort onderneming dat als representatief voor een branche kan worden beschouwd en het aantal ondernemingsarchie-ven dat minstens bewaard moet blijven; (5) bepaal welke ondernemingen in een bepaalde bedrijfstak werkzaam zijn geweest; (6) onderzoek of er – openbaar of particulier – archiefmateriaal is bewaard gebleven; (7) voer op de bewaard gebleven archieven een toetsing uit op microniveau om te bepalen of de inhoud van het archief aan de gestelde eisen voldoet en (8) voeg eventueel nieuwe archieven aan de lijst toe (Fischer, Reudink & Van Gerwen, 1994, 34-36). Een dergelijke benadering gaat ervan uit dat er reeds zoveel archiefmate-riaal is bewaard dat het mogelijk wordt om op basis van vooraf opgestelde regels selectief tot prospectie en acquisitie over te gaan.

Worden de resultaten van de Vlaams-Brabantse en Antwerpse projecten evenwel nader bekeken, komen we tot de vaststelling dat dergelijke conclu-

sies daar moeilijk aan vastgeknoopt kunnen worden. Op een paar uitzonderingen na – zoals bijvoorbeeld de Antwerpse drukkerijnijverheid – blijken namelijk alle sectoren in meerdere of mindere mate onderbelicht. De relatief grote aanwezigheid van bedrijfsarchieven uit de sector voeding, drank en tabak kan niet tot de conclusie leiden dat deze sector nu voldoende gestof-feerd is en dat men zich kan concentreren op de registratie van bedrijfsar-chieven uit andere economische branches. De voedingsnijverheid beslaat namelijk zo een grote hoeveelheid aan activiteiten – brouwerijen en moute-rijen, maalderijen, bakkerijen, melkerijen, suikerraffinaderijen, vleesverwer-kende nijverheid, productie van water en frisdranken, enzovoort – dat de 31 archieven die tijdens de Antwerpse en Vlaams-Brabantse projecten werden opgespoord niet volstaan om deze sector als geheel te dekken.

De Belgische situatie laat met andere woorden nog niet toe om, afhankelijk van sector tot sector, specifieke registratieprojecten op te starten waarbij alleen maar de meest relevante archieven van onderbelichte economische activiteiten worden opgenomen. Hoe komt het dat men in Nederland zoveel verder lijkt te staan dan in België? In eerste instantie moet worden gewezen op de lange traditie die Nederland heeft met het opsporen van bedrijfsarchieven en het sensibiliseren van bedrijven. Daarnaast echter vertonen de in Vlaanderen gevoerde projecten twee belangrijke tekortkomingen in vergelijking met die van het NEHA. Ten eerste werden in België de projecten op te kleine schaal georganiseerd: in plaats van een groot project op Vlaams of Belgisch niveau heeft men geopteerd voor gesplitste projecten per provincie. Dat levert een te fragmentarisch beeld op van de werkelijke toestand. Lacunes in de ene regio kunnen daardoor niet worden opgevuld door archieven uit andere regio's. Een tweede nadeel van de projecten in Vlaanderen is het gebrek aan opvolging van de gegevens die in de gidsen werden gepubliceerd. De fiches die de bedrijven inzonden, werden gebruikt voor publicatie, maar niet voor verder onderzoek. Het had de moeite geloond deze bedrijven nader te contacteren, niet alleen om na te gaan of de door hen verstrekte gegevens wel correct zijn, maar ook om tot acquisitie van zoveel mogelijk archieven te komen. Al te weinig bedrijfsarchieven werden in het kader van deze projec-ten aan officiële archiefinstellingen overgedragen. De gemiddelde actualiteitswaarde van de gidsen ligt ongeveer op vijf jaar: daarna is heel wat infor-matie, zoals telefoonnummers, contactpersonen tot zelfs de concrete inhoud van het archief, niet meer up-to-date. Registratie zonder acquisitie is naar-mate de tijd verstrijkt steeds minder zinvol. Het NEHA van haar kant ging wel verder dan louter registratie van bedrijfsarchieven.

Dat heeft er toe geleid dat het in België in feite nog te vroeg is om een equivalent van het Nederlandse 8-stappenmodel in te voeren. Eerst dient er verdere registratie én acquisitie van bedrijfsarchieven te gebeuren op Vlaamse of Belgische schaal. Pas dan zijn we in België klaar om de volgende stap te nemen. Komt zo een globaal project voor Vlaanderen of België er niet, is het bovendien zinvoller om eerder per sector dan per provincie te registreren. Dat is in de eerste plaats nuttig omdat er nu eenmaal meer verschillende sectoren dan provincies zijn, waardoor de bedrijfsarchivaris op sectoraal niveau intensiever kan werken en bijgevolg een meer gericht diepte-onderzoek kan voeren. Bovendien kunnen binnen het kader van een dergelijk project lacunes beter worden ingeschat. Een voorbeeld: uit de zes gebruikte tabellen blijkt dat voor de metaalverwerkende nijverheid in de provincie Antwerpen achttien archieven in openbare archiefinstellingen werden gedeponneerd. In de provincie Vlaams-Brabant, waar deze nijverheid enkel in de Vilvoordse kanaalzone enig belang had, werden geen archieven van metaalverwerkende bedrijven overgedragen. In het licht van een onderzoek naar de Vlaams-Brabantse bedrijfsarchieven lijkt dit een ernstige lacune, maar op een ruimer sectoraal niveau hoeft dit helemaal geen probleem te vormen: de lacune in Vlaams-Brabant kan worden opgevuld door materiaal uit andere provincies. Een laatste voordeel van een dergelijke aanpak situeert zich op het niveau van de praktische uitvoering van de projecten. Bedrijven hebben meer contacten met of kennis van ondernemingen uit dezelfde branche dan met firma's die toevallig in dezelfde provincie liggen (de vereniging in regionale Kamers van Koophandel niet te na gesproken). Wanneer men zich concentreert op één sector kan men tot een meer diepgaande kennis van de bedrijven en hun gevoeligheden komen en door het leggen van contacten in bedrijven en beroepsverenigingen binnen die bepaalde economische activiteit zal men makkelijker in staat zijn een sectoraal netwerk in kaart te brengen en als het ware op te rollen. Informele contacten en *inside information* zijn per slot van rekening van groot belang bij het opsporen van nieuwe bedrijfsarchieven.

Ten slotte mag van dergelijke registratieprojecten ook niet alle heil worden verwacht. Mede ten gevolge van het late en gebrekkige sensibiliseren van bedrijven ging reeds (en gaat nog steeds) heel wat bedrijfsarchivalisch materiaal verloren. Zeker voor traditionele sectoren die na de Tweede Wereldoorlog een sterke terugval kenden, zoals de meubel- en diamantsector in de provincie Antwerpen, zal een zoektocht naar bedrijfsarchieven weinig opleveren. In deze situatie is het beter om, al dan niet per sector, een repertorium op te stellen van bronnenmateriaal dat de ontbrekende bedrijfsarchieven kan vervangen: archieven van nationale en lokale overheden, van verenigingen en

van privé-personen en families.²⁴ Vooral archieven van regionale en nationale beroepsverenigingen kunnen een schat aan informatie bevatten betreffende de ontwikkeling van bepaalde bedrijven en sectoren. Een belangrijke stap in die richting is de overdracht van het archief van de Antwerpse Kamer van Koophandel aan het Algemeen Rijksarchief, naar aanleiding van haar 200-jarig bestaan (Devos & Van Damme, 2002). Verder onderzoek in die richting zou vruchtbare resultaten kunnen opleveren voor bedrijfsgeschiedenis in het algemeen, en voor ondernemersgeschiedenis in het bijzonder. Bovendien stelt het de onderzoeker in staat ook concepten als netwerkvorming in een economisch-historische context gestalte te geven.

4. BESLUIT: LESSEN VOOR DE TOEKOMST

Deze bijdrage wou door een analyse van twee afgeronde projecten rond verwerving van bedrijfsarchieven (voor de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant) nagaan of er in België een wetenschappelijk acquisitiemodel voor bedrijfsarchieven kan worden opgesteld, zoals dat in Nederland reeds geruime tijd het geval is. De twee delen van deze bijdrage staan scherp in contrast met elkaar. Het eerste deel bevat een vergelijking tussen de economische ontwikkeling in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant tijdens de afgelopen eeuw en de bedrijfsarchieven uit deze regio's die momenteel worden bewaard in openbare en particuliere archiefdepots. Hoewel de conclusie luidt dat vrijwel alle industriële bedrijfstakken en voor een deel ook de verschillende dienstensectoren in meerdere of mindere mate onderbelicht zijn, wekken de aanzienlijke aantallen geregistreerd archief de hoop dat in de nabije toekomst verschillende lacunes geheel of gedeeltelijk kunnen worden opgevuld. Het tweede deel brengt een aantal tekortkomingen van de gebruikte registratiemethode aan het licht. Drie punten van kritiek worden geformuleerd: de registratie werd op te kleine geografische schaal georganiseerd, waardoor een volledig overzicht van de bedrijfstakken ontbreekt, er was een gebrek aan opvolging en er werd geen aanvullend onderzoek gedaan naar bronnenmateriaal dat verdwenen bedrijfsarchieven kan vervangen.²⁵ Het valt dan ook niet te verwonderen dat er in Vlaanderen tot nu toe nauwelijks

²⁴. Zie in dit licht ook de bijdrage van Nele Bracke en Hilde Greefs (2003, 357-398, in dit themanummer).

²⁵. Hier dient aan toegevoegd dat de gids voor de provincie Antwerpen ook de gegevens bevat van een zestigtal beroepsverenigingen.

acquisities plaatsvonden van geregistreerd archief. Het toevallig en incidenteel verwerven van bedrijfsarchief blijft anno 2003 de gebruikelijke praktijk.

Moeten de twee Vlaamse registratieprojecten dan aan de kant geschoven worden als *a waste of time and money*? Verre van. Ten eerste bevatten de gidsen, ook al resulteerden ze niet in een wetenschappelijk onderbouwd acquisitieproject, genoeg bruikbaar materiaal waarmee de geïnteresseerde vorsers of student aan de slag kan gaan. Een verrassend groot aandeel van de opgenomen statische archieven blijkt toegankelijk te zijn voor onderzoekers, een vrij grote omvang te hebben en een periode te beslaan die ouder is dan de laatste twintig jaar (Buntinx & Sas, 2002). En ook al is een deel van de informatie achterhaald, dan nog kan zij de lezer een duwtje in de rug geven om te beginnen met de studie van een bepaalde bedrijfstak, ondernemer, stad of regio. Ten tweede kunnen uit de twee projecten lessen getrokken worden voor de toekomst. Men mag immers niet vergeten dat het de eerste keer was dat in Vlaanderen een actieve registratie van bedrijfsarchieven plaatsvond. De punten van kritiek die in deze bijdrage aan bod komen, maken het mogelijk een leidraad op te stellen voor het registreren en verwerven van archieven bij bedrijven en bij beroepsverenigingen. Die zou er ongeveer als volgt kunnen uitzien:

1. Bestudeer in het onderzoek één of meerdere bedrijfstakken, eerder dan een bepaalde regio. De voordelen van deze werkwijze worden besproken in het tweede deel van dit artikel. Hierbij valt aan te raden om eerst de bedrijfstakken aan te pakken waarvoor er echt grote lacunes bestaan, zoals de bouwrijverheid en de horeca.

2. Maak vóór de eigenlijke registratie een grondige analyse van de reeds gedeponeerde bedrijfsarchieven.

Door zijn beperkte omvang geeft deze bijdrage slechts een zeer algemeen overzicht van de gedeponeerde archieven per bedrijfstak en per periode. Een blik in de beide gidsen opgesteld onder leiding van Coppejans-Desmedt leert evenwel dat toekomstige projecten veel verder zullen moeten gaan bij de analyse van wat reeds bewaard is. Er dient rekening te worden gehouden met omvang en inhoud. Op het eerste zicht interessante bedrijfsarchieven omvatten bij nader inzien slechts enkele registers of louter boekhoudkundige stukken of vertonen grote lacunes. Voorts dient nagegaan in welke mate de archieven uit een bepaalde bedrijfstak ontsloten en geïnventariseerd zijn. Nog niet ontsloten archiefbestanden dienen eerst te worden geïnventariseerd alvorens ze op hun waarde kunnen worden geschat.

3. Maak per bedrijfstak een repertorium op van aanvullend bronnenmateriaal.

Deze bijdrage maakt duidelijk dat voor een aantal sectoren de kans klein is dat er nog veel bedrijfsarchieven zullen worden "gered". Elk registratieproject dient dan ook gepaard te gaan met een onderzoek naar de bruikbaarheid van aanvullend bronnenmateriaal voor die bepaalde sectoren: archieven van werkgeversorganisaties, van het kadaster, van de beurzen.²⁶ Maar ook voor de sectoren waarvoor men nog veel bedrijfsarchieven denkt terug te vinden, kan zo'n onderzoek erg nuttig zijn. Een goede kennis van het bestaande bronnenmateriaal maakt het immers mogelijk het acquisitiemodel te verfijnen en precies archieven van die types ondernemingen of afdelingen van ondernemingen te verwerven waarover men elders weinig of onvolledige informatie terugvindt: eenmanszaken en kleine familiebedrijven, sectoren met veel huisnijverheid, bedrijven met vestigingen in het buitenland, productieafdelingen, afdeling *research & development*, enzovoort.

4. Laat de registratie zo snel mogelijk volgen door gerichte acquisities.

Registratie zonder acquisitie is weinig zinvol. Reeds tijdens het registreren van de gegevens dienen één of meerdere onderzoeksmedewerkers zich toe te leggen op het veldwerk. Zij nemen contact op met bedrijven, bekijken de archieven ter plaatse, maken afspraken over de toegankelijkheid en trachten contactpersonen en directie te overhalen tot overdrachten. Goed veldwerk zou veel van het wantrouwen dat Belgische bedrijven momenteel koesteren tegenover buitenstaanders kunnen wegwerken. Op termijn zal het resulteren in spontane overdrachten en uitwisseling van informatie.²⁷

Een 8-stappenmodel, zoals dat in Nederland door het NEHA wordt gebruikt, is in België dus nog niet aan de orde. Maar het in acht nemen van de vier bovenstaande punten kan de verwerving van bedrijfsarchieven in België heel wat doelgerichter en efficiënter maken.

²⁶ Zie voor een uitgebreid overzicht Van Den Eeckhout (2002). Zie in dit kader ook het project "Catalogisering en digitalisering van de Beurs van Brussel" aan de Universiteit Antwerpen.

²⁷ Van de geregistreerde bedrijven in Antwerpen, Brussel en Vlaams-Brabant droegen in het verleden respectievelijk 7%, 13,5% en 4% delen van hun archief over aan een openbare archiefbewaarpplaats. Let wel dat deze cijfers enkel iets zeggen over de groep bedrijven die bereid was de enquête in te vullen en niets zeggen over de houding van de bedrijfswereid in zijn geheel tegenover historisch onderzoek (Buntinx & Sas, 2002).

AFKORTINGEN

CMB	Compagnie Maritime Belge
NEHA	Nederlands Economisch Historisch Archief
N.I.S.	Nationaal Instituut voor de Statistiek
SIBP	Société Industrielle Belge des Pétroles

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

- Ministère de l'Industrie et du Travail, *Recensement général des industries et des métiers (31 octobre 1896)*, Brussel, 1900.
- Ministerie van Economische Zaken. Centrale Dienst voor Statistiek, *Economische en Sociale Telling van 27 februari 1937*, Brussel, z.d.
- Ministerie van Economische Zaken. Nationaal Instituut voor Statistiek, *Handels- en Nijverheidstelling 1970*, Brussel, 1975.
- Population. Recensement général du 31 décembre 1910. Tome IV*, 383: 3160.

Literatuur

- AERTS (K.), "De Centrale Werkplaatsen te Kessel-Lo, 1863-1898. Een bedrijfsgeschiedenis", *De Brabantse Folklore en Geschiedenis*, 1994, no. 283, pp. 237-330.
- Analytische studie van de industrieterreinen in de provincie Antwerpen*, Antwerpen, 1969.
- BAETENS (R.), "Omvang en produktie van de baksteennijverheid in de Rupelstreek", *Bijdragen tot de Geschiedenis (Kenmerkende industriële activiteiten in de provincie Antwerpen, een historische en industrieel-archeologische benadering)*, LXII, 1969, nos. 1-2, pp. 103-183.
- BRACKE (N.) & GREEFS (H.), "Puzzelen met bronnen. Een selectie van bronnen buiten het bedrijfsarchief voor de ondernemersgeschiedenis (19de eeuw)", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXXIII, 2003, nos. 3-4, pp. 357-398.
- BUNTINX (J.), *Gids van bedrijfsarchieven in Vlaams-Brabant*, Brussel, 2001 (Algemeen Rijksarchief en rijksarchieven in de provincieën, Gidsen 54).
- BUNTINX (J.) & SAS (B.), "De archiefdeur op een kier... De registratie van bedrijfsarchieven in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant en in het Brussels Hoofdstedelijk gewest", s.l., 2002 (onuitgegeven paper).
- BUYST (E.) & PEETERS (W.), *De demografische ontwikkeling in Vlaams-Brabant, 1846-1991*, Leuven, 2000 (ongepubliceerd rapport).
- COPPEJANS-DESMEDT (H.), *Gids van de bedrijfsarchieven bewaard in de openbare depots van België. Guide des Archives d'Entreprises conservées dans les dépôts publics de la Belgique*, Brussel, 1975.

- COPPEJANS-DESMEDT (H.), LUYCKX (Ch.), VAN OVERSTRAETEN (D.) & WELLENS (R.), *Archives d'entreprises accessibles au public en Belgique. Supplément au "Guide des archives d'entreprises conservées dans les dépôts publics de la Belgique". Bedrijfsarchieven toegankelijk voor het publiek in België. Supplément op de "Gids van de bedrijfsarchieven bewaard in de openbare depots van België"*, Brussel, 1998.
- DE BRABANDER (G.), *De regionaal-sectoriële verdeling van de economische activiteit in België (1846-1979): een kritische studie van het bronnenmateriaal. (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis. Bijdragen 97)*, Leuven, 1984.
- DE CAIGNY (S.), "New Economic Geography als bedrijfshistorische invalshoek: de casus van de transformatie van de kanaalzone ten noorden van Brussel tot een industriegebied *avant la lettre* in het interbellum", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXXIII, 2003, nos. 3-4, pp. 535-575.
- DE COCK (J.), *De papiermolens ten zuiden van Brussel in de 18de en de eerste helft van de negentiende eeuw*, Leuven, 2001 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- DEVOS (G.), COPPIETERS (G.), LEMAYEUR (B.) & SAS (B.), *Gids van bedrijfsarchieven en archieven bij werkgevers-, werknemers- en beroepsverenigingen in de provincie Antwerpen. Resultaten van twee enquêtes gehouden door het Centrum voor Bedrijfsgeschiedenis, UFSIA, Universiteit Antwerpen*, Brussel, 2002 (Algemeen Rijksarchief en rijksarchieven in de provincieën, Gidsen 59).
- DEVOS (G.) & VAN DAMME (I.), *In de ban van Mercurius: twee eeuwen Kamer van Koophandel en Nijverheid van Antwerpen-Waasland 1802-2002*, Tielt, 2002.
- FISCHER (E.J.), REUDINK (G.) & VAN GERWEN (J.), *Stap voor stap: een proeve van macro-selectie inzake Nederlandse bedrijfsarchieven*, Amsterdam, 1994.
- Het arrondissement Mechelen. Een regionaal-economisch onderzoek*, Antwerpen, 1973.
- HEYRMAN (P.) & PEETERS (W.), "Doorbraak van de industriële samenleving (1850-1940)", J. DE MAYER & P. HEYRMAN (eds.), *Geuren en Kleuren. Een sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant 19de en 20ste eeuw*, Leuven, 2001, pp. 137-171.
- JACQUEMIN (M.), SIX (C.) & VANCOPPENOLLE (C.), *Guide des archives d'Associations professionnelles et d'entreprises en région bruxelloise, 2 vol.*, Brussel, 2001 (Algemeen Rijksarchief en rijksarchieven in de provincieën, Gidsen 51).
- KRUIHOF (J.), "De demografische ontwikkeling in de XIXde eeuw", *Bouwstoffen voor de geschiedenis van Antwerpen in de negentiende eeuw. Instellingen, Economie, Cultuur*, 1964, pp. 508-543.
- MINGRET (P.), *La croissance industrielle du port d'Anvers*, Brussel, 1976.
- MOORS (H.), *De metaalindustrie tijdens de negentiende eeuw te Mechelen*, Leuven, 1984 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- PEETERS (W.), "Zaventem: luchthaven en aantrekkingspool", J. DE MAYER & P. HEYRMAN (eds.), *Geuren en Kleuren. Een sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant 19de en 20ste eeuw*, Leuven, 2001, pp. 271-272.
- SEGRS (Y.), "Economisch succes en knelpunten in Vlaams-Brabant op het einde van de 20ste eeuw" in: J. DE MAYER & P. HEYRMAN (eds.), *Geuren en Kleuren. Een sociale en economische geschiedenis van Vlaams-Brabant 19de en 20ste eeuw*, Leuven, 2001, pp. 330-353.
- RILEY (R.), *Belgium. Studies in Industrial Geography*, Londen, 1978.
- UYTTEBROECK (V.), *De Tiense Suikerraffinaderij 1838-1988*, Tienen, 1988.
- VANCOPPENOLLE (Ch.) m.m.v. SAS (B.) (ed.), *Een succesvolle onderneming. Handleiding voor het schrijven van een bedrijfsgeschiedenis*, Brussel, 2002.

- VAN DEN EECKHOUT (P.), "Verder kijken dan het bedrijfsarchief: aanvullende bronnen op papier", Ch. VANCOPPENOLLE m.m.v. B. SAS (ed.), *Een succesvolle onderneming. Handleiding voor het schrijven van een bedrijfsgeschiedenis*, Brussel, 2002, pp.113-146.
- VAN LEUVEN (E.), *Bijdrage tot de tuinbouwgeschiedenis. De Belgische groenteteelt 1830-1914*, Aartrijke, 1990.
- VAN OUIRIVE (J.), *De Ateliers de la Dyle (Leuven, 1866-1928)*, Leuven, 1987 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- VAN RANST (L.), *De regionaal-economische betekenis van het kanaal Willebroek-Brussel*, Leuven, 1971 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

La porte des archives s'entrouvre... l'acquisition d'archives d'entreprises en province d'Anvers et en Brabant-flamand et propositions pour un modèle scientifique d'acquisition d'archives d'entreprises en Flandre

JEROEN BUNTINX
BART SAS
SOFIE DE CAIGNY
WIM LEFEBVRE

RÉSUMÉ

Ces dernières années, l'intérêt pour l'histoire des entreprises en Belgique a fortement augmenté. Manifestent bien cette tendance les trois projets pour l'enregistrement des archives conservées par les entreprises elles-mêmes dans les provinces d'Anvers et de Brabant flamand et dans la Région Bruxelles Capitale. Par l'examen des résultats des projets de ces deux provinces, l'article se propose de voir si à l'acquisition des archives d'entreprises peut être appliqué un modèle scientifique analogue à celui qui a été adopté en 1994 par la Nederlands Economisch-Historisch Archief (NEHA) aux Pays-Bas.

L'étude est divisée en deux sections. Dans la première partie est comparé le développement économique des provinces d'Anvers et de Brabant flamand durant le siècle passé avec les archives d'entreprises conservées dans les

archives publiques et privées. Même si pour presque toutes les branches de l'industrie et des services il existe des grandes lacunes, on peut espérer que la plupart d'entre elles pourront être comblées par la grande quantité des archives enregistrées et conservées par les entreprises mêmes.

Dans la seconde partie, les défauts des méthodes d'acquisition actuelles sont mis à jour et trois commentaires importants sont faits. Tout d'abord, l'enregistrement est organisé dans des entités géographiques trop étroites, créant donc un manque de perspective générale. Ensuite, le suivi des résultats obtenus n'est pas satisfaisant. Enfin, les sources alternatives pour les archives d'entreprises ne sont pas étudiées.

En finale, quatre suggestions sont faites pour améliorer les futurs projets d'acquisition: limiter la recherche à une ou plusieurs branches de l'industrie, plutôt qu'à une région géographique; analyser les archives d'entreprises déjà conservées par les archives publiques avant l'enregistrement même; dresser un répertoire de toutes les sources complémentaires sur le sujet; faire connaître le plus rapidement possible les acquisitions après leur enregistrement.

The archive's door ajar... The registration of company archives in Antwerp and Vlaams-Brabant and a first attempt to construct a scientific acquisition model for company archives in Flanders

JEROEN BUNTINX
BART SAS
SOFIE DE CAIGNY
WIM LEFEBVRE

SUMMARY

In recent years, the interest in company history in Belgium has been increasing. The three projects for registration of company archives held by the companies themselves, for the provinces of Antwerp and Vlaams-Brabant and for the Brussels Hoofdstedelijk Gewest, are good examples of these efforts to make company history prosper. By analysing the results of the projects for Antwerp and Vlaams-Brabant, this article wants to examine whether a scien-

tific acquisition model for Belgian company archives can be formulated, comparable to the 8-steps model which has been constructed by the Netherlands Economisch-Historisch Archief (NEHA) in the Netherlands in 1994.

This paper has two main sections. The first part contains a comparison between the economic development of the provinces of Antwerp and Vlaams-Brabant during the past century and the company archives held in public and private archives. Although one can conclude that for almost all industries a serious lack of source material exists, there still remains the hope that most of these gaps can be filled up in the near future, bearing in mind the great amount of registered archives held by the companies themselves.

In the second part, the shortcomings of the present acquisition procedures are revealed. Three main comments are formulated. In the first instance, registration was organised in geographical entities which were too small, causing a lack of overview. Secondly, the results were not acted on in the following years. Finally, alternative sources for company information were not researched.

Four suggestions are proposed to improve the results of future acquisition projects: (1) focusing the research on one or more industries or services, rather than on geographical entities; (2) analysing the company archives already held by public records before the actual registration; (3) making a repertory of all possible additional sources on the topic; (4) ensuring that, after registration, well-considered acquisitions follow as soon as possible.